

עמנואל אטקס

יחיד

בדורו

הגאון מווילנה - דמות ודימוי

מרכז ולמן שור לתולדות ישראל

יחיד בדורו
הגאון מווילנה – דמות ודימוי

עמנואל אטקס

יחיד בדורו

הגאון מווילנה – דמות ודימוי

עמנואל אטקס

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

ירושלים

The Gaon of Vilna – The Man and His Image
by Immanuel Etkes

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (י"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן,
פרופ' רוברט ליברטס, ד"ר מנתן מור, ד"ר שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכזת המערכת: מעין אביניר-רבהון

ערך והביא לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה ראה אור בסיוע

המכון למדעי היהדות, האוניברסיטה העברית בירושלים
הדפסה חוזרת תשי"ע

מסת"ב 8-126-227-965 ISBN

מספר קטלוגי 185-393 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז ולמן שזר לתולדות ישראל, תשנ"ח

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או
מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמחזיא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז ולמן שזר

הודפס בדפוס אליניר

תוכן העניינים

- 7 הקדמה
- 9 מבוא
- 17 פרק ראשון: 'הגאון החסיד' – בדורו ולדורות
א. 'הגאון' 18 ב. 'החסיד' 31 ג. בדורו ולדורות 41
- 44 פרק שני: הגר"א וההשכלה
א. תדמית הגר"א-המשכיל בעיני המשכילים 44 ב. תדמית הגר"א-המשכיל בעיני האורתודוקסיה 47 ג. הגר"א וההשכלה בראי ההיסטוריוגרפיה 54 ד. האם היה הגר"א 'מבשר' השכלה? 60 ה. האם השפיע הגר"א על צמיחתה של תנועת ההשכלה בליטא? 76 ו. שילוב של תורה עם חכמה בחוגי הלומדים 79
- 84 פרק שלישי: הגר"א וראשית המאבק בחסידות
א. שאלת המניעים למאבק בחסידות 84 ב. מהלך האירועים לפני האביב של שנת תקל"ב 89 ג. מהלך האירועים באביב של שנת תקל"ב 98 ד. סיכום ומסקנות 104
- 109 פרק רביעי: הגר"א והמתנגדים בעיני החסידים
א. ר' מנחם מנדל מוויטבסק: קריאה לשלום 109 ב. ר' שניאור זלמן מלאדי: סנגוריה על הגר"א 112 ג. המגיד ממזריטש: אסטרטגיה של התאפקות 118 ד. אחרי מות הגר"א: 'שלא לספר אחר מיטתו של תלמיד חכם' 120 ה. 'מצרף העבודה': ההתנגדות לחסידות כמשגה לגיטימי המכוון בידי שמים 124 ו. 'בית רבי' – מחלוקת לשם שמים 130 ז. האדמו"ר יוסף

יצחק: נצחון החסידים ב'ויכוח מינסק' 135 ח. האדמו"ר יוסף
יצחק: על חסידים, מתנגדים ומשכילים 140 ט. יהושע
מונדשיין: מוזמת הפרנסים ועליבות הגר"א 143 י. בין
היסטוריוגרפיה חסידית למחקר ביקורתי 146 יא. אפולוגטיקה,
הרמוניזציה והשכחה 151 יא. סיכום 160

164 פרק חמישי: תגובתו של ר' חיים מוולוז'ין לחסידות

א. פגיעת החסידות במעמד לימוד התורה והלומדים 166
ב. גילויי המשבר במחנה המתנגדים 172 ג. משבר לימוד
התורה בעיני ר' חיים מוולוז'ין 177 ד. משבר הישיבות
הקהילתיות 183 ה. על מעמד לימוד התורה 186 ו. תורה לשמה
ודבקות 192 ז. בין תורה ליראה 199 ח. בין כחנה
למעשה 202 ט. ייסוד הישיבה בוולוז'ין 216

223 פרק שישי: בין למדנות לרבנות ביהדות ליטא של המאה הי"ט

א. היחס למישרת הרבנות 224 ב. הרבנות כפרנסה 231
ג. מעמד ראשי הישיבות 239 ד. סיכום 244

247 פרק שביעי: תורה ויראה במשנתו ובדרכו של הגר"א

א. מהות היראה ודרכי קנייתה 247 ב. היחס בין תורה
ליראה 257

261 רשימת קיצורים

268 רשימת המקומות שבהם נדפס נוסח ראשון של מקצת פרקי הספר

269 מפתח

הקדמה

ר' אליהו בן שלמה זלמן (1720–1797), 'הגאון מוילנה' או הגר"א, היה לאגדה עוד בחייו. לאחר מותו הלך והתעצם המיתוס שנרקם מסביב לדמותו ומצא את ביטויו בדימויים שונים. עיצובם של דימויים אלה הושפע מדמותו 'הריאלית' של הגר"א, כפי שנתפסה בעיני המקורבים המעטים שחיו במחיצתו, מחד גיסא, ומן הצרכים ומאוויי הנפש של אלה שנאחזו וניתלו בה, מאידך גיסא. בספר זה ישנסיון להאיר היבטים אחדים בדמותו של הגר"א, ככל שניתן לשחזרה על סמך עדויות בנות הזמן, ולהתחקות אחר כמה מן הדימויים שלו, כפי שהתפתחו והתפשטו מאז ראשית המאה הי"ט ועד לימינו.

להלן כמה מן השאלות הנדונות בפרקי הספר: כיצד נתפסה דמותו של הגר"א בעיני תלמידיו ומקורביו, אלה שהפיצו את שמעו ברבים, ומדוע זכה לעמדה של סמכות יוצאת דופן עוד בימי חייו? מי היו הגורמים שטיפחו את הדימוי של הגר"א-המשכיל והאם עומד דימוי זה בפני הביקורת? איזה תפקיד מילא הגר"א במאבק נגד החסידים והחסידות? כיצד הגיבו מנהיגי החסידות על העובדה שבראש הלוחמים בהם ניצב מי שנחשב לגדול הדור? כיצד צוירה ונתפרשה פרשת המאבק בחסידות בהיסטוריוגרפיה החסידית והמתנגדית? אחדים מפרקי הספר כבר ראו אור בעבר בממות שונות. מקצת הפרקים רואים כאן אור לראשונה. אלה הגמנים עם הסוג הראשון עודכנו ונערכו מחדש.

היוזמה להוציא ספר זה לאור נולדה בזיקה אל האירועים השונים שהתקיימו החל מראשית שנה זו לציון מאתיים שנה למותו של הגר"א. משקל חווייתי מיוחד היה לסיוור בן שבע בוילנה ובאתרים 'יהודיים' נוספים ברחבי ליטא, שבו השתתפתי, ביחד עם כמה עשרות עמיתים העוסקים בחקר יהודי מזרח אירופה ותרבותם. אני אסיר תודה למורי יעקב כ"ץ, ולחברי דוד אסף, ישראל ברטל, ישראל יובל, אלחנן ריינר ועדה רפפורט-אלברט, על שטרחו וקראו פרקים של כתב היד והעירו הערות מועילות. לא ייפקד גם מקומם של נחמה פייננטוך ועדו ורקר,

הקדמה

תלמידי באוניברסיטה העברית, ששימשו לי 'עוזרי מחקר' וסייעו לי רבות בחריצותם ובתבונתם. עדו ורקד אף הכין את המפתח לספר.

עוד מבקש אני להודות למר דניאל שפיצר על העיצוב הטיפוגרפי של הספר, למרכז לחקר יהודי פולין באוניברסיטה העברית על הסיוע הכספי להוצאת הספר לאור, לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים ולמר ישעיהו וינוגרד מירושלים על שהרשו לי לעשות שימוש בחומרים מתוך אוספיהם לשם איור הספר, וכן לארכיון התמונות של 'בית התפוצות' בתל אביב על נכונותו להעמיד לרשותי צילומים מתוך התערוכה על הגר"א.

לבסוף תודה לעובדי ההוצאה לאור של מרכז זלמן שזר בירושלים ולמנהלו מר צבי יקותיאל על עבודתם המסורה ויחסם הלבבי. תודה מיוחדת חב אני למר יחזקאל חובב על העריכה המקצועית והטיפול היעיל בהבאת הספר לדפוס.

עמנואל אטקס

ירושלים, שבט תשנ"ח, פברואר 1998

מבוא

ר' אליהו בן שלמה זלמן, מי שנודע ברבים בכינוי 'הגאון מווילנה' או הגר"א (הגאון ר' אליהו), זכה לסמכות יוצאת דופן עוד בימי חייו. אפילו בקרב ידיביו, מנהיגי החסידות שנרדפה על ידו, היו כאלה שהכירו במעמדו כגדול הדור ואף כינו אותו בתואר 'יחיד בדורו'. בעיני תלמידיו ומעריציו היה הגר"א לא רק יחיד בדורו אלא גם יחיד שכמוהו לא קם מזה דורות. יש מהם שהעמידו אותו במדרגתם של חכמי התלמוד. הממעייטים דימו אותו לגאוני כבל. אלה גם אלה ראו בו מעין מלאך משמים, ששלחה ההשגחה האלוהית כדי להאיר את עיני הדור בלימוד התורה.

לכאורה יש מקום לתמוה כיצד ומדוע זכה הגר"א לעמדה שכזו. שלא כמו אחרים מגדולי הרבנים בדורו, הגר"א לא נשא בכל משרה רשמית. הוא לא שימש ברבנות ולא עמד בראש ישיבה. התלמידים שלמדו תורה מפיו היו מתי מעט, ואף אלה לא היו תלמידים במובן המקובל, היינו מי שקיבלו את רוב תורתם מפיו. למעשה היו אלה תלמידי חכמים בשלים שביקרו אצלו מעת לעת או שהו תקופה מסוימת במחיצתו. בנוסף לכך, כתביו של הגר"א נדפסו רק לאחר מותו. לפיכך לא ניתן לתלות בהם את פרסומו בימי חייו. כיצד ומדוע היה הגר"א לרמות כה נערצת ורבת השפעה?

נסיון להשיב על שאלה זו, ולו תשובה חלקית, יש בפרק הראשון של חיבור זה. פרק זה מתמקד בתיאורים של דמות הגר"א כפי שיצאו מתחת ידם של בניו ושל אחרים מתלמידיו. מדובר בהערכות, בהתרשמויות ובעדויות, שנכללו בהקדמות שהקדימו אישים אלה לכתבי הגר"א. הדברים נכתבו אמנם לאחר מות הגר"א ומן הסתם הם טבועים בחותם הנטייה הידועה להעצים ולהפליג בביטוי הערצה כלפי אישיות דגולה שזה עתה נסתלקה מן העולם. אף על פי כן, תיאורים אלה הם העדות הקרובה והמהימנה ביותר על דמותו של הגר"א, כפי שנתפסה ונתפרשה בידי תלמידיו ומקורביו. חשיבותם של תיאורים אלה איננה מתמצית בכך שכתבו אותם אנשים ששהו במחיצת הגר"א. בנוסף לכך, הם היו בין המעטים שזכו להימנות עם 'רואי פניו'. לפיכך ניתן לשער, שאנשים אלה מילאו תפקיד נכבד בעיצוב הדימוי הציבורי של הגר"א עוד בימי חייו.

בפרק הראשון של חיבור זה נעשה נסיון להתחקות אחר הסגולות שאפיינו את הישגיו של הגר"א בלימוד התורה, סגולות שהפכו אותו בעיני תלמידיו, ובאמצעותם בעיני רבים אחרים, לסמל ולמופת של גדולה בתורה. ואולם, ההישגים יוצאי הדופן של הגר"א כלמדן מבטאים רק היבט אחד של דמותו. ההיבט השני היה גלום באורח חיים של חסידות ופרישות. בזכות אורח חיים זה נקרא הגר"א בפי מעריציו בתואר 'החסיד'. הכוונה היא, כמובן, ל'חסיד' במובן שהיה למושג זה לפני צמיחת החסידות מיסודו של הבעש"ט. נראה לי שהמפתח להבנת מעמדו המיוחד של הגר"א, הן בעיני בני דורו והן בעיני בני הדורות הבאים, נעוץ בצירוף של שני היבטים אלה בדמותו, צירוף שמצא את ביטויו בצמד התארים הרווח 'הגאון החסיד'.

אחד הביטויים העיקריים לחסידותו של הגר"א היה זיקתו לקבלה. ואין הדברים אמורים רק במשקל המכריע שהיה לרעיונות קבליים בהשקפת עולמו, ואף לא רק בפירושים שחיבר לספרי קבלה, אלא גם בחוויות המיסטיות שפקדו אותו. המקור העיקרי לידיעותינו בנושא זה היא עדות יחידה במינה מפרי עטו של ר' חיים מוולוז'ין. מעדות זו עולה, שהגר"א דחה הצעות חזרות ונשנות של 'מגידים', שביקשו לגלות לו סתרי התורה. כמו כן הוא לא יחס חשיבות רבה לתורה שזכה ללמוד באמצעות עליות הנשמה. את התורה שקנה בכוח עמלו השכלי ראה הגר"א כביטוי הנעלה ביותר של הגילוי האלוהי, שכן עמל שכלי זה עמד לדעתו בסימן ההשראה של חסד אלוהי. לפנינו אפוא עמדה חריגה ומקורית בשאלת המפגש שבין התבונה האנושית לבין הגילוי האלוהי.

העוצמה והסמכות שהיו גלומים בדמות הגר"א מצאו את ביטויים במיתוס שהתפתח סביב דמותו לאחר מותו. אחד הגילויים של מיתוס זה היה הדימוי של הגר"א המשכיל. מיתוס זה זכה לגלגולים שונים, לעתים אף סותרים, הקשורים כולם במפגש המתוח והמורכב בין ההוויה היהודית המסורתית במזרח אירופה לבין מגמת החילון של תנועת ההשכלה. את השלבים המוקדמים בהתפתחות ההשכלה במזרח אירופה אפיין מאמץ בולט להוכיח את כשרותה. ביסוד מהלך זה עמדה ההכרה, שלא זו בלבד שההשכלה איננה עוקרת את המסורת, אלא שהיא אף עולה אתה בקנה אחד. אין תימה אפוא, ששוחרי ההשכלה טיפחו את הדימוי של הגר"א המשכיל והסתמכו עליו. מקורו של דימוי זה בעמדה שנקט הגר"א בשאלת העיסוק ב'חכמות חיצוניות', היינו תחומי דעת החורגים מגבולותיה של התרבות הרבנית. הגר"א סבר, שלא זו בלבד שמוותר לעסוק ב'חכמות' אלה, אלא

שהדבר אפילו חיוני, משום שה'חכמות' הן כלי עזר הכרחי ללימוד התורה. הגר"א בעצמו עסק בכמה תחומי מדע ואף הותיר כתבי יד של 'חיבורים' בתחומים אלה. זה היסוד הריאלי שעליו נבנה המיתוס של הגר"א המשכיל.

עמדתו של הגר"א בשאלת העיסוק ב'חכמות' לא היתה יחידה במינה בקרב העילית הלמדנית המסורתית. כמו כן, ספק רב אם כשהביע עמדה זו היה הגר"א מודע כלל להשלכות האפשריות שלה ביחס לתנועת ההשכלה. אף על פי כן, הסמיכות של הגר"א לראשיתה של ההשכלה במזרח אירופה, וכמובן סמכותו העצומה, הביאו לטיפוח הדימוי של הגר"א המשכיל ולגיוסו של דימוי זה כמכשיר תעמולה בידי שותרי ההשכלה. אלא שגם מתנגדי ההשכלה לגווניהם טיפחו את הדימוי של הגר"א המשכיל ונאחזו בו על פי דרכם. בקיאותו של הגר"א בחכמות ובמדעים מוכיחה לדעתם שאין ממש בדרכם של המשכילים, שהרי אף שהגר"א לא נפל בידיעותיו מגדולי המלומדים, הוא לא התכחש לערכי המסורת. אדרבה, הוא היה דווקא סמל ומופת לדבקות בערכים אלה. למרבה האירוניה, למתנגדי ההשכלה היה עניין להפליג בגדולתו של הגר"א בתחומי ההשכלה הכללית, שכן ככל שהיה גדול יותר בחכמות ובמדעים, כך משמשת דמותו נשק רב עוצמה יותר כדי לנגח בו את המשכילים.

הפרק השני בחיבור זה עוסק בגלגולי המיתוס של הגר"א המשכיל, הן בקרב שותרי ההשכלה והן בקרב מתנגדיה. כמו כן עוקב הפרק אחר עקבותיו המאוחרים של מיתוס זה, כפי שהם משתקפים בהיסטוריוגרפיה על תנועת ההשכלה. מדיון זה מתברר, שסוגיית הגר"א וההשכלה היא דוגמה מאלפת לרציפות שבין ספרות ההשכלה של המאה הי"ט לבין ההיסטוריוגרפיה היהודית של שלהי אותה מאה ושל המחצית הראשונה של המאה הכ'. בעקבות הסקירה של ההיסטוריוגרפיה, מציע הפרק בחינה ביקורתית של דימויו של הגר"א המשכיל. בחינה זו מעמתת את הדימוי עם המקורות ומנסה לקבוע את מקומו הריאלי של הגר"א ביחס לראשיתה של תנועת ההשכלה במזרח אירופה.

שלושה פרקים בחיבור זה מתייחסים להיבטים שונים של הסכסוך בין החסידים לבין המתנגדים. במרכז הפרק השלישי עומד נסיון לשחזר את המהלכים הראשונים בהתפתחות הסכסוך. שחזור זה בא לבחון את התפקיד שמילא הגר"א במאבק נגד החסידים. והנה, על פי מקורות מתנגדיים ומקורות חסידיים כאחד, המאשרים ומשלימים אלה את אלה, מתברר שהגר"א הוא זה שיוזם והוביל את המאבק נגד החסידות. ממצא זה מפריך את ההשקפה, כאילו החל המאבק נגד

החסידות ביוזמת הממסד הקהילתי, והגר"א שימש רק אילן גבוה שהממסד שמח להיותלות בו. לא זו בלבד שהגר"א הוא שיוס, כאמור, את ראשית המאבק, אלא שהוא גם מנע פיוס בין המחנות הניצים כל עוד היה בחיים. לממצאים אלה נודעת כמובן חשיבות להבנת המניעים של המאבק בחסידות. מטבע הדברים שסכסוך מעין זה, ככל שהוא מתארך ומסתבך, נזכרים בו מניעים שונים ומשונים. ואולם, הממצאים באשר לתפקיד שמילא הגר"א בראשיתו של הסכסוך מוכיחים בעליל, שהמניעים שעמדו ביסוד המאבק בחסידות היו רוחניים ודתיים ולא פוליטיים וחברתיים.

כיצד התייחסו החסידים הנרדפים אל רודפיהם? כיצד הסבירו מנהיגי החסידים לעצמם ולצאן מרעיתם את העובדה שבראש רודפיהם עומד 'גדול הדור'? שאלה זו נדונה בפרק הרביעי של חיבור זה. הדיון בסוגיה זו מתבסס בעיקר על מספר איגרות שכתב ר' שניאור זלמן מלאדי. מנהיג בולט זה של חסידו רוסיה הלבנה היה מעורב בסכסוך עם המתנגדים מאז תחילתו, בראשית שנות השבעים של המאה הי"ח, ועד לגילוייו החריפים האחרונים, סמוך לסופה של אותה מאה. בנוסף לכך, ר' שניאור זלמן בעצמו היה קרובן של הלשנה ונאסר פעמיים בידי השלטונות הרוסיים. מכאן העניין הרב שיש בתגובותיו כלפי המתנגדים בכלל וכלפי הגר"א בפרט.

התגובה של ר' שניאור זלמן כלפי התפקיד שמילא הגר"א במאבק כנגד החסידים עמדה בסימן של שניות: הכרה במעלתו של הגר"א כגדול הדור, מחד גיסא, וערעור מכל וכל על סמכותו להכריע שהחסידות היא בגדר מינות, מאידך גיסא. על הפער העמוק בין שני קטבים אלה גישר ר' שניאור זלמן באמצעות ההסבר, שהגר"א פעל בתום לב אך הוטעה בידי עדי שקר. קו נוסף המאפיין את תגובתו של ר' שניאור זלמן הוא הפירוש הדיאלקטי, שלפיו המאבק בחסידות התגלה, בסופו של דבר, כגורם שפעל לטובת החסידים דווקא. ר' שניאור זלמן הרחיק לכת בכיוון זה עד כדי הצגת ההתפרצות נגד החסידים כפרי ההשגחה האלוהית שביקשה להיטיב עם החסידים.

שני הקווים שמצאנו בתגובתו של ר' שניאור זלמן השפיעו על הדרך שבה התמודדה ההיסטוריוגרפיה החב"דית עם תופעת ההתנגדות לחסידות. אכן, שאלת המשמעות של המאבק בחסידות, והעובדה שבראש מאבק זה עמד הגר"א, הוסיפו להעסיק ולהטריד את החסידים במהלך הדורות הבאים. ההיסטוריוגרפיה החסידית, בעיקר זו הקשורה בחסידות חב"ד, ביקשה לעצב תמונה המעלה ארוכה

לפצעי העבר ומשרתת את צורכי ההווה. שלוש דוגמאות בולטות של כתיבה היסטורית זו נסקרות ונבחנות בפרק הרביעי של חיבור זה. בנוסף לכך סוקר הפרק דוגמאות אחדות של הדיון במאבק נגד החסידות בכתיבה של מחברים אורתודוקסים שונים, מהם בעלי זיקה מובהקת למורשת המתנגדית. אפשר להצביע על שלוש מגמות עיקריות המאפיינות את דרכם של מחברים אלה: מגמה אפולוגטית, מגמה הרמוניסטית ומגמה משכיחה. המחברים המייצגים את המגמה הראשונה מודים שהחסידים אכן נרדפו, אלא שהם מצדיקים את הגר"א ואת תומכיו בטענה, שבאמצעות רדיפות אלה הם הצילו את החסידים מהידרדרות חמורה ומסוכנת. הנוטים למגמה ההרמוניסטית מבליטים את היתרונות שהפיקו שני הצדדים מן העימות ביניהם. הן החסידים והן המתנגדים למדו והושפעו לטובה אלה מאלה. כתוצאה מכך הצטמצם הפער בין שני הזרמים הכול יצאו נשכרים. המחברים הגמנים עם המגמה השלישית בחרו להתעלם מן הרדיפות שנרדפו החסידים. לכלל המחברים הללו משותפת נקודת המבט האורתודוקסית, הרואה בחסידים ובמתנגדים גם יחד את 'שלומי אמוני ישראל' האמורים לשתף פעולה בהגנה על ערכי המסורת לנוכח האיזמים מבחוץ.

פרק נוסף על הסכסוך בין המתנגדים לבין החסידים מוקדש לתגובתו של ר' חיים מוולוז'ין לחסידות. יש מן האירוניה בכך שר' חיים מוולוז'ין, מי שנחשב לגדול תלמידיו של הגר"א, ניהל את המאבק נגד החסידות בסגנון כה שונה מזה שיוס והוביל מורו ורבו. לעומת מלחמת החורמה שיוס הגר"א, מלחמה שנועדה להכרית ולאבד את הכת' הסוטה, בחר ר' חיים להתמודד עם החסידות במישור הרעיוני והחינוכי. ברקע תגובה זו עמדה ההכרה, שהחסידים אינם מינים ומניעיהם טהורים. יחד עם זאת, לא היה לר' חיים ספק שדרכה של החסידות בעבודת ה' שגויה. יותר מכל חרד וחשש מפני הפגיעה שהיא פוגעת במעמד לימוד התורה ובלומדיה.

את פולמוסו של ר' חיים עם החסידות אפיינה נימה מאופקת ועניינית. כמי שהכיר את תורת החסידות מכלי ראשון, יכול היה ר' חיים לחשוף את מה שנראה לו כנקודות התורפה העקרוניות שבדרכה. אלא שתגובתו לחסידות לא הצטמצמה לפולמוס. בספרו 'נפש החיים' העמיד ר' חיים הגות תיאולוגית שיטתית, שאפשר לראות בה מעין תשובה לחסידות. במרכזה של הגות זו עומד המאמץ לבצר מחדש את מעמדו של לימוד התורה בראש סולם הערכים של האדם מישראל. אחד החידושים הבולטים של הגות זו הוא מה שניתן לתאר כמיסטיפיקציה של לימוד התורה, היינו הנסיון לשוות משמעות ואופי מיסטיים ללימוד התורה.

יחיד בדורו: הגאון מווילנה - דמות ודימוי, דן ברי אליהו בן שלמה זלמן (1720-1797), 'הגאון מווילנה' (הגר"א), שהיה לאגדה עוד בחייו. לאחר מותו הלך והתעצם המיתוס שנרקם מסביב לדמותו ומצא את ביטויו בדימויים שונים. עיצובם של דימויים אלה הושפע מדמותו 'הריאלית' של הגר"א, כפי שנתפסה בעיני המקורבים המעטים שחיו במחיצתו, מחד גיסא, ומן הצרכים ומאווי הנפש של אלה שנאחזו וניתלו בה, מאידך גיסא. בספר זה יש נסיון להאיר היבטים אחדים בדמותו של הגר"א, ככל שניתן לשחזרה על סמך עדויות בנות הזמן, ולהתחקות אחר כמה מן הדימויים שלו, כפי שהתפתחו והתפשטו מאז ראשית המאה הי"ט ועד לימינו.

יחיד בדורו דן בין השאר בשאלות הבאות: כיצד נתפסה דמותו של הגר"א בעיני תלמידיו ומקורביו, אלה שהפיצו את שמעו ברכים, ומדוע זכה לעמדה של סמכות יוצאת דופן עוד בימי חייו? מי היו הגורמים שטיפחו את הדימוי של הגר"א-המשכיל והאם עומד דימוי זה בפני הביקורת? איזה תפקיד מילא הגר"א במאבק נגד החסידים והחסידות? כיצד הגיבו מנהיגי החסידות על העובדה שכראש הלוחמים בהם ניצב מי שנחשב גדול הדור? כיצד צוירה ונתפרשה פרשת המאבק בחסידות בהיסטוריוגרפיה החסידית והמתנגדית? סוגיה נוספת הזוכה לדיון נרחב בספר זה היא תגובתו של ר' חיים מוולוז'ין לחסידות.

ציור העטיפה: דיוקן הגר"א, פולין, המאה הי"ט. אמן לא ידוע.

באדיבות מר ישעיהו וינגרד, ירושלים.

הרישום משמאל: דיוקן הגר"א, מאת הרמן שטרוק.

